

Śmiszkiewicz-Skwarska, Alicja

Analiza antropologiczna szczątków kostnych z neolitu i początków epoki brązu odkrytych na cmentarzysku w Wilczycach, stan. 90, pow. Sandomierz

---

Archeologia Polski Środkowowschodniej 7, 55-60

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALICJA ŚMISZKIEWICZ-SKWARSKA

**ANALIZA ANTROPOLOGICZNA SZCZĄTKÓW KOSTNYCH Z NEOLITU I POCZĄTKÓW EPOKI BRĄZU
ODKRYTYCH NA CMENTARZYSKU W WILCZYCACH, STAN. 90, POW. SANDOMIERZ**

UWAGI WSTĘPNE

Ludzkie szczątki kostne będące przedmiotem opracowania pozyskane zostały w trakcie badań ratowniczych przeprowadzonych w 2001 r. w Wilczycach (stan. 90, gm. loco) przez A. Zakościelną i M. Florę z Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie. Spośród wyodrębnionych na stanowisku 10 obiektów, materiał osteologiczny pochodzi z 6 pojedynczych szkieletowych grobów jamowych, z 1 grobu niszowego zawierającego szczątki 3 osobników oraz z jamy stanowiącej prawdopodobnie nie ukończony grób jamowy. Obiekty – nr 1, 9, 11, a także zapewne – nr 2, 3, 4 zawierały pochówki ludności kultury mierzanowickiej (KMR), natomiast nr 10 i przypuszczalnie nr 6 były grobami kultury złockiej (KZ) (M. Florek, A. Zakościelna w tym tomie).

Po uprzednim oczyszczeniu i rekonstrukcji uszkodzonych części szkieletu, wyodrębniono kości luźne należące do innych osobników oraz oddzielono kości zwierzęce. Stan zachowania ludzkiego materiału osteologicznego przedstawia się nie najlepiej, część szkieletów jest zdekompletowana ze względu na ich płytkie załeganie. Określenia płci dokonano na podstawie diagnostycznych cech opisowych i metrycznych czaszek, kości długich oraz w oparciu o tzw. ogólne wrażenie morfologiczne (D. R. Brothwell 1981; J. Piontek 1996; A. Malinowski, N. Wolański 1988). Wiek w chwili śmierci osobników dorosłych oceniono na podstawie stopnia obliteracji głównych szwów czaszkowych, stopnia starcia koron zębowych, a także w oparciu o zmiany zwyrodnieniowe i zniekształcające. W odniesieniu do osobnika młodszego uwzględniono stopień uformowania zawiązków zębów i wyrzynania się kolejnych zębów oraz wielkość kości i stopień skostnienia poszczególnych części szkieletu (J. Piontek 1996; A. Malinowski, N. Wolański 1988). Płeć i wiek zmarłych zestawiono w tabeli 1.

Pomiarów na materiale kraniologicznym i kościach szkieletu pozaczaszkowego dokonano, posługując się powszechnie stosowaną techniką Martina (R. Martin, K. Saller 1957–59). Dodatkowo na czaszkach rejestrowano obecność cech epigenetycznych wg ujęcia Czarnetzky'ego (1972). W oparciu o pomiary kości długich

kończyn zrekonstruowano przyżyciową wysokość ciała metodą Pearson'a (J. Strzałko 1971). Występowanie anomalii i zmian patologicznych na kośćcu było podstawą do charakterystyki schorzeń badanych osobników, a także w jednym przypadku pozwoliło określić specyficzną postawę ciała, dość często przyjmowaną w tym okresie (J. Gładkowska-Rzeczycka 1978; 1989; 1999; D. J. Ortner, W. G. J. Putschar 1981; B. Duda 1996).

CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁU

Obiekt nr 1 – KMR. Pochówek mężczyzny zmarłego w wieku około 20–25 lat (*Adultus*). Szkielet niekompletny, we fragmentach. Z kości czaszki zachowały się: uszkodzone kości jarzmowe (o wys. – prawa 41 mm, lewa 39 mm, szer. wyrostka czołowego 13 mm) z potrójnym *foramen zygomaticofaciale*, fragmenty szczęk z okolicy dolnego brzegu otworu gruszkowatego i wyrostków zębodołowych z zachowanym uzębieniem na odcinku M_1-M_1 , fragment części skalistej lewej kości skroniowej, uszkodzona żuchwa z kompletnym uzębieniem, bez wyrostków kłykciowych, z miernie wykształconą guzowatością bródkową. Zachowały się również jako luźne górne $2M_2$ i $2M_3$.

Pomiary żuchwy (w mm, numeracja wg R. Martina, K. Sallera 1957): 66 (go-go) – 116, 68 (gn-go) – p. 78, l. 82, 69 (gn-id) – 30, 71a (szer. min gałęzi) – p. 30).

Ze szkieletu pozaczaszkowego pozostały: uszkodzone kręgi szyjne ($C_3 - C_7$), ułamki kilku żeber, uszkodzone obojczyki, fragmenty kątów bocznych łopatek, uszkodzone trzony kości ramiennych i łokciowych, uszkodzone 3 kości śródreżca, fragment lewej kości biodrowej z okolicy powierzchni uchowatej, uszkodzone trzony kości udowych, powierzchnie stawowe kłykci i fragmenty trzonów kości piszczelowych oraz fragment prawej kości piętowej.

Pomiary kości kończyn: M-7 ramiennej (prawej i lewej) – 59 i 57, M-3 łokciowej (prawej i lewej) – 33 i 32, udowej M-8 (prawej i lewej) 77 i 76 oraz M-18 (prawej) 39.

Przyżyciowa wysokość ciała badanego osobnika mieści się w kategorii wzrostu niskiego.

Tab. 1. Wiek i płeć zmarłych z pochówków na stan. 90 w Wilczycach, pow. Sandomierz.

Lp.	Nr obiektu	Płeć	Wiek	Kategoria wieku (wg R. Martina, K. Sallera)
1	1	M	20–25	Adultus
2	2	K?	os. dorosły	?
3	3	M	ok. 40	Maturus
4	4	K?	os. dorosły	?
5	5	?	os. dorosły	?
6	9	M?	35–40	Maturus
7	10	M	50–55	Maturus
8		K?	35–40	Maturus
9		?	10–11	Infans II
10	11	M	os. dorosły	?

Zmiany patologiczne: skrzywione wyrostki kolcyste kręgów szyjnych (C_6 , C_7) mogły wiązać się z występowaniem skrzywienia kręgosłupa (skolioza).

Dodatkowo odnotowano obecność trzonu lewej kości udowej należącej do innego dorosłego osobnika.

W zbiorze kostnym znajdowały się paciorki z muszli małży.

Obiekt nr 2 – KMR. Pochówek osobnika dorosłego, prawdopodobnie kobiety. Brak kości czaszki. Ze szkieletu pozaczaszkowego dochowały się jedynie uszkodzone kości udowe z *trochanter tertius*, fragment końca bliższego i ułamek trzonu kości piszczelowej, 2 wycinki trzonu kości strzałkowej, fragment lewej kości biodrowej z okolicy powierzchni uchowatej oraz uszkodzona kość śródstopia.

Pomiary kości udowych: M–1 (lewej) ?396, M–8 (prawej i lewej) 78 i 76, M–18 (lewej) ?40. Przyżyciowa wysokość ciała wynosiła około 150,0 cm, co odpowiada w przypadku kobiet kategorii wzrostu niskiego.

Obiekt nr 3 – KMR. Pochówek przypuszczalnie mężczyzny zmarłego w wieku około 40 lat (*Maturus*). Szkielet silnie zniszczony. Z kości czaszki zidentyfikowano blaszki, ułamki lewej kości ciemieniowej z wycinkiem otwartego szwu węglowego (L1) i fragmentem prawie całkowicie obliterowanego (3°) szwu strzałkowego (S3), ułamek części sutkowej kości skroniowej, fragment żuchwy z okolicy kąta z masywną guzowatością żwaczową. Ze szkieletu pozaczaszkowego pozostało: ułamki 5 żeber, fragmenty 3 kręgów lędźwiowych, blaszki trzonów kości długich, fragment kostki przyśrodkowej lewej kości piszczelowej, uszkodzona kość śródstopia, człon paznokciowy (kciuka) i 3 pośrednie człony palców. Wyodrębniono trzonowiec ze szczęki (M_1) o silnie startej powierzchni żującej.

Dodatkowo zidentyfikowano fragment kości zwierzęcej – prawdopodobnie kręgu szyjnego.

Obiekt nr 4 – KMR. Pochówek prawdopodobnie kobiety, osobnik dorosły. Szkielet silnie zniszczony i niekompletny, odkryty w trzech skupiskach kości (A, B, C), należy prawdopodobnie do tego samego osobnika.

Skupisko A złożone z 2 blaszek kości sklepienia czaszki i 4 ułamków kości: ciemieniowej grubości 5–6 mm, czołowej 5–7 mm i potylicznej 7 mm.

Skupisko B zawierało blaszki trzonów kości długich oraz 2 ułamki trzonu kości piszczelowej i strzałkowej grubości 4 mm.

W skupisku C zidentyfikowano blaszkę trzonu kości udowej oraz blaszkę i fragment trzonu kości strzałkowej.

Obiekt nr 6 – KZ (?). Pochówek osobnika dorosłego o nieokreślonej płci. Dochowały się jedynie blaszki i ułamki kości sklepienia czaszki grubości 4–6 mm, w tym łuski kości czołowej z lewym wyrostkiem jarzmowym, prawej kości ciemieniowej z okolicy punktu *bregma* z otwartym wycinkiem szwu wieńcowego (C1) i strzałkowego (S1) oraz blaszka części sutkowej prawej kości skroniowej.

Obiekt 9 – KMR. Pochówek najprawdopodobniej mężczyzny, zmarłego w wieku około 35–40 lat (*Maturus*). Szkielet niekompletny. Z kości czaszki dochowały się: lewy wyrostek jarzmowy kości czołowej, ułamek lewej kości ciemieniowej grubości 6–8 mm z wycinkiem otwartego szwu węglowego (L1, L2) z dwiema kostkami wstawnymi (*ossa intersuturarum suturae lambdaeidae*), część bębnowa i sutkowa lewej kości skroniowej, fragment łuski i część podstawna kości potylicznej, lewa kość jarzmowa (wys. 41 mm, szer. wyrostka czołowego 12 mm), 2 fragmenty wyrostków zębodołowych szczęk, uszkodzony trzon i prawy wyrostek dziobiasty żuchwy. Uzębienie luzem, prawie kompletne – brak 3 trzonowców z prawej szczęki. Ze szkieletu pozaczaszkowego pozostały: uszkodzone wszystkie kręgi szyjne, fragmenty 10 kręgów piersiowych i wszystkich lędźwiowych, część podstawy kości krzyżowej, uszkodzone obojczyki, fragmenty brzegów bocznych łopatek z wydrążeniem stawowym, wycinki żeber, fragmenty trzonów kości ramiennych, koniec bliższy prawej i koniec dalszy lewej kości łokciowej, nasada dolna lewej kości promieniowej, kości nadgarstka (łódeczkowate, księżycowate, wieloboczne większe oraz lewe główkowata i haczykowata), wszystkie kości prawego i I, II i III kość lewego śródreźca, 14 członów palców, uszkodzone kości miedniczne (szer. *acetabulum* ok. 51 mm), uszkodzone kości udowe, piszczelowe i strzałkowe, kości stępu (piętowe, skokowe, łódkowate, prawa kość sześcienna, lewa kość klinowata przyśrodkowa),

wszystkie kości prawego i I kość lewego śródstopia oraz 2 człony palców stopy.

Pomiary kości kończyn: M-1 udowej (prawej i lewej) – 404 i 408 oraz M-18 (prawej) 39, M-1 piszczelowej (prawej) – 335. Przyżyciowa wysokość ciała wynosiła około 158,0 cm i mieściła się w kategorii wzrostu bardzo niskiego.

Ślady schorzeń: zmiany zwyrodnieniowe na powierzchniach uchowatych kości miednicznych, w koronie lewego dolnego trzonowca (M_1) silna próchnica.

Dodatkowo wyodrębniono 1 kość zwierzęcą – ptaka.

Obiekt nr 10 – KZ. Pochówek 3 osobników.

Osobnik I: mężczyzna (?), wiek około 50–55 lat (*Maturus*). Czaszka – stan zachowania *cranium*, uszkodzona, brak części podstawnej kości potylicznej. Budowa niezbyt masywna, rzeźba mierna. Stopień obliteracji głównych szwów czaszkowych: *sutura coronalis* i *sagittalis* – obliteracja całkowita (4°), *sutura lambdaidea* – prawie całkowita (3°).

Cechy kraniometryczne: M-1 (g-op) 184, M-8 (eu-eu) 137, M-9 (ft-ft) ?100, M-10 (co-co) 125, M-12 (ast-ast) 97, M-23 (obw. gł.) 517, M-65 (kdl-kdl) 114, M-66 (go-go) 83, M-68 (gn-go) 85, M-69 (gn-id) 28, M-71a (szer. min. gał. ż.) 27. Wartości wskaźników (8:1 szer.-dł. 74,5 i 9:8 cz. ciem. 73,0) wskazują, iż osobnik posiadał średniodługą czaszkę i szerokie czoło.

Cechy kranioskopijne: w *norma verticalis* czaszka pięciokątna (2), w *norma occipitalis* bombiasta (2), słabo pochylone czoło, miernie wykształcone łuki nadoczodołowe, guzy czołowe i ciemieniowe.

Uzębienie prawie kompletne z kamieniem nazębnym, zarośnięte zębodoły po trzecich trzonowcach (M_3). Bardzo silnie starte powierzchnie żujące koron, w żuchwie po lewej stronie rotacja o 90° i nie pełna dencycja kła (C).

Cechy epigenetyczne na czaszce: *sutura metopica*, obustronnie *sulcus supraorbitalis* i *processus marginalis*, prawostronnie – podwójny *canalis hypoglossi*, *sutura frontotemporalis* i podwójny *foramen zygomaticofaciale*.

Szkielet pozaczaszkowy zachowany w postaci: uszkodzonych 2 kręgów szyjnych (C_2, C_3), 3 piersiowych, 3 lędźwiowych, fragmentu kości krzyżowej, uszkodzonych obojczyków, kątów bocznych łopatek, kości ramiennych z *foramen supratrochleare* i prawego przedramienia, uszkodzonych kości lewego przedramienia i miednicznych, udowych z *trochanter tertius*, piszczelowych, strzałkowych, kości stępu, prawego śródstopia i członu palca stopy.

Pomiary kości kończyn: M-1 ramiennej (prawej i lewej) – 304 i 291, M-1 promieniowej (prawej) – 222, M-1 udowej (prawej i lewej) – 408 i 409 oraz M-18 (prawej) 42, M-1 piszczelowej (prawej i lewej) – 334 i 338. Przyżyciowa wysokość ciała wynosiła około

158 cm, co dla mężczyzn odpowiada kategorii wzrostu bardzo niskiego.

Zmiany chorobowe: osteoporoza trzonów kręgow szyjnych (C_2, C_3), zmiany przeciążeniowe na trzonach kręgow piersiowych (skostnienie więzadeł żółtych, zagłębienia poniżej wyrostków stawowych górnych kręgow) i lędźwiowych (spłaszczenie trzonów).

Zwraca uwagę występowanie na obu kościach piszczelowych przesunięcia ku tyłowi powierzchni stawowych kłycki oraz powierzchni stawowych dolnych na przednią powierzchnię końca dalszego.

Osobnik II: kobieta (?), wiek około 35–40 lat (*Maturus*).

Czaszka – stan zachowania *cranium*, prawie kompletna. Budowa dość delikatna, słaba rzeźba. Główne szwy czaszkowe otwarte.

Cechy kraniometryczne: M-1 (g-op) 178, M-8 (eu-eu) 134, M-9 (ft-ft) 87, M-10 (co-co) 114, M-12 (ast-ast) 103, M-17 (ba-b) 32, M-23 (obw. gł.) 495, M-45 (zy-zy) ?122, M-46 (zm-zm) ?88, M-48 (n-pr) 57, M-51 (mf-ek) 37, M-52 (sbk-spa) 30, M-54 (apt-apt) ?20, M-55 (n-ns) ?42, M-68 (gn-go) 70, M-69 (gn-id) 24, M-71a (szer. min. gał. ż.) 24.

Wartości wskaźników (8:1 szer.-dł. 75,3; 17:1 wys.-dł. ?74,2; 17:8 wys.-szer. ?98,5; 9:8 cz. ciem. 64,9; 48:45 górnnotwarzowy ?46,7; 52:51 ocz. 81,1; 54:55 ?47,6) wskazują, iż osobnik ten posiadał średniodługą, wysoką i wysklepioną czaszkę, wąskie czoło, szeroką twarz, średniowysokie oczodoły i średnioszeroki nos.

Cechy kranioskopijne: czaszka w *norma verticalis* – jajowata (6), w *norma occipitalis* – bombiasta (2), prostopadłe ustawienie czoła, ślad łuków nadoczodołowych, małe wyrostki sutkowate.

Z cech niemetrycznych zarejestrowano występowanie *os lambdae*, *linea nuchae suprema*, obustronne *foramen parietale*, *processus marginalis*, *foramen mastoideum* poza szwem, prawostronnie – *foramen supraorbitale*, podwójny *canalis hypoglossi*, *os epiptericum*, lewostronnie – *sulcus supraorbitalis* i *foramen infraorbitale*.

Uzębienie ze szczęki zachowane w postaci 2 P_2 , lewego P_1 , prawego $M_1, 2M_2$, z żuchwy pozostały prawe P_2, M_1, M_2 i lewy M_2 . Powierzchnie żujące koron silnie starte.

Ze szkieletu pozaczaszkowego pozostało: uszkodzone 2 kręgi szyjne (C_1, C_2), fragmenty kręgów piersiowego i 3 lędźwiowych, uszkodzona kość krzyżowa, trzony obojczyków, brzeg boczny, część grzebienia i uszkodzony wyrostek barkowy obu łopatek, wycinki kilku żeber, uszkodzone prawa kość ramienna, lewa łokciowa i obie promieniowe, fragmenty kości miednicznych z *acetabulum* o średnicy 47 mm, obie kości udowe, z uszkodzonymi nasadami kości podudzia, obie kości piętowe, prawa skokowa, lewa sześcienna i 2 trzony kości śródstopia.

Pomiary kości kończyn: M-1 ramiennej (lewej) – 271, M-1 udowej (prawej i lewej) – 389 i 388, M-1 piszczelowej (prawej) – 327. Przyżyciowa wysokość ciała wynosiła około 151, 1 cm i mieściła się w kategorii wzrostu niskiego.

Zmiany chorobowe: kamień nazębny, w zuchwie ropień przykorzeniowy w okolicy M_2 , zmiany osteoporozyczne na kościach stępu, zmiany zapalne nieswoiste (*periostitis*) na trzonach kości piszczelowych oraz wyrost kostny (*exostosis*) na kostce przyśrodkowej lewej piszczeli.

Osobnik III: dziecko w wieku około 10–11 lat (*Infans II*). Szkielet niekompletny, budowa anatomiczna delikatna. Czaszka zniszczona, we fragmentach. Grubość ułamków kości sklepienia czaszki 3–4 mm.

Stan uzębienia: mleczne w zuchwie – m_1 , m_2 , stałe – wszystkie górne i dolne siekacze (I_1 , I_2) oraz trzonowce (M_1), zawiązki 3 kłów (C) i 4 trzonowców (M_2).

Z cech niemetrycznych czaszki była możliwa obserwacja tylko po lewej stronie *foramen supraorbitale*, *sulcus supraorbitalis* i *processus marginalis*.

Z kości szkieletu pozaczaszkowego zachowały się: nieliczne ułamki trzonów oraz łuków kręgow szyjnych, piersiowych i lędźwiowych, fragment podstawy kości krzyżowej, obojczyki, wydrążenia stawowe łopatek, uszkodzone trzony kości długich kończyn bez nasad, obie rzepki, fragmenty kości miednicznych, fragmenty trzonów kości śródreza i śródstopia oraz człon palca ręki.

Obiekt nr 11 – KMZ. Pochówek mężczyzny, osobnik dorosły. Szkielet silnie zniszczony, masywnej budowy i o silnej rzeźbie. Z kości czaszki dochował się fragment łuski kości czołowej grubości 8 mm. Ze szkieletu postkranialnego pozostały: fragmenty 2 kręgów szyjnych (C_1 , C_2), uszkodzony trzon lewego obojczyka, brzegi boczne z wydrążeniem stawowym i podstawą wyrostka barkowego łopatek, wycinki 5 żeber, fragmenty kości ramiennej z otworem nadbłoczkowym (*foramen supratrochleare*) w lewej, górna część lewej kości łokciowej, fragment trzonu prawej kości promieniowej, części kości miednicznych z okolicy panewek stawu biodrowego o średnicy 57 mm, koniec bliższy lewej kości udowej, trzony kości piszczelowych i lewej strzałkowej.

Dodatkowo zidentyfikowano 2 zęby przeżuwacza oraz uszkodzony kiel drapieźnika z nawierconym otworem na wysokości szyjki.

PODSUMOWANIE WYNIKÓW

Na stanowisku 90 w Wilczycach pochowano 9 osobników dorosłych (5 mężczyzn, 3 kobiety i 1 osobnika o trudnej do określenia płci) oraz 1 dziecko.

Ze względu na ogólny zły stan zachowania szczątków kostnych trudno jest odtworzyć wygląd fizyczny

zmarłych, zachowały się bowiem tylko dwie, i to w znacznym stopniu uszkodzone czaszki osobników dorosłych. Wartości wskaźników głowy mężczyzny i kobiety (grób 10 – osobnik I i II) mieszczą się w przedziale czaszek średniodługich. Lepszy stan zachowania czaszki żeńskiej pozwolił określić ją jako wysoką, wysklepioną, o wąskim czole, szerokiej twarzy, średniowysokich oczodołach i średnioszerokim nosie. Tylko w 5 przypadkach możliwa była rekonstrukcja przyżyciowej wysokości ciała, która u dwóch mężczyzn (grób 9 i 10 – osobnik I) i jednej kobiety (grób 10 – osobnik II) mieści się w kategorii wzrostu bardzo niskiego, natomiast u pozostałych mężczyzny (grób 1) i kobiety (grób 2) przyjmuje wartość niską. Zatem obliczone wartości wysokości ciała badanych są niższe w porównaniu do wzrostu ludności neolitu i epoki brązu (H. Stolarczyk, W. Lorkiewicz 1993).

Odmiany anatomiczne i ślady schorzeń stwierdzono na 7 szkieletach. Należy przypuszczać, że tego typu zmiany mogły obejmować wszystkich zmarłych, a brak ich na niekompletnych szkieletach jest przede wszystkim rezultatem złego stanu zachowania kości.

Najczęściej występowały odmiany anatomiczne, które z reguły nie zakłócają prawidłowego funkcjonowania organizmu (G. Hauser, G. F. de Stefano 1989, J. Gładkowska-Rzeczycka 1999). Należą tu przede wszystkim cechy niemetryczne czaszki: otwór i wcięcie nadoczodołowe (*foramen et sulcus supraorbitalis*), podwójny kanał podjęzykowy (*canalis hypoglossi*) i otwór jarzmowo-twarzowy (*foramen zygomaticofaciale*), guzek brzeżny (*tuberculum marginalis*). Tylko jednorazowo wystąpiły: szew czołowy (*sutura metopica*), kość węgła (*os lambdae*), otwór ciemieniowy (*foramen parietale*), kostki wstawne w szwie węglowym (*ossa intersut. sut. lambdoideae*), kresa karkowa najwyższa (*linea nuchae suprema*), kość nadskrzydłowa (*os epipterium*), szew czołowo-ciemieniowy (*sutura frontotemporalis*), podwójny otwór podoczodołowy (*foramen infraorbitale*). Ponadto na szkielecie pozaczaszkowym trzykrotnie zarejestrowano obecność trzeciego krętarza (*trochanter tertius*) i otworu nadbłoczkowego (*foramen supratrochleare*).

Zmiany przeciążeniowe i degeneracyjne to skolioza w odcinku szyjnym kręgosłupa u mężczyzny z grobu 1, zmiany zwyrodnieniowe na kościach miednicznych mężczyzny z grobu 9, osteoporoza kręgów szyjnych u mężczyzny i kości stępu u kobiety z grobu 10, skostnienie więzadeł żółtych, zagłębienia poniżej wyrostków stawowych górnych kręgów piersiowych i spłaszczenie kręgów lędźwiowych u tego samego mężczyzny oraz wyrost kostny (*exostosis*) na końcu dalszym piszczeli u tej samej kobiety.

Do chorób zapalnych nieswoistych należy zaliczyć występowanie u kobiety z grobu 10 ropnia przykorze-

niowego na wysokości M_2 w zuchwie oraz zmienionych chorobowo powierzchni trzonów kości piszczelowych po przypuszczalnie przebyłym zapaleniu okostnej (? *periostitis*).

Schorzenia narządu żującego poza zapaleniem ropnym ujętym w zmianach zapalnych to próchnica w M_1 stwierdzona u mężczyzny z grobu 9, obliteracja zębodołów po wszystkich M_3 u mężczyzny z grobu 10, kamień nazębny u kobiety i mężczyzny z grobu 10. Poza tym u tego samego mężczyzny stwierdzono częściowe zatrzymanie i obrót o 90° kła w zuchwie.

Ponadto znamienne jest występowanie u mężczyzny z grobu 10 na obu kościach piszczelowych przesu-

nięcia ku tyłowi powierzchni stawowych kłykci oraz powierzchni stawowych dolnych na przednią powierzchnię końca dalszego. Zjawisko to niewątpliwie wiąże się z dość często przyjmowaną przez tego osobnika postawą kuczną (B. Duda 1996).

Dokonana analiza dostarczonego do badań materiału osteologicznego pozwala na uogólnienie: szczegółowo zbadany nawet skromny materiał kostny, pochodzący tylko z części archeologicznego obiektu, pozwala w znaczący sposób wzbogacić obraz biostruktury dawnych populacji.

LITERATURA

- Brothwell D. R.
1981 *Digging up Bones. The excavation, treatment and study of human skeletal remains*, British Museum (Natural History), Oxford University Press.
- Czarnetzky A.
1972 *Epigenetische Skelettmerkmale im Populationsvergleich. II. Frequenzunterschiede zwischen den Geschlechtern*, „Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie”, 14/1, s. 121–123.
- Duda B.
1996 *Zmiany w układzie kostnym spowodowane przeciążeniem*, [w:] *Zmienność biologiczna człowieka*, t. 3, s. 139–149.
- Florek M., Zakościelna A.
2005 *Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w latach 2001–2003 na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, pow. Sandomierz (w tym tomie)*.
- Gładkowska-Rzeczycka J.
1978 *Częstość występowania niektórych zmian chorobowych widocznych w obrębie układu kostnego na przestrzeni tysiącleci*, *PAntr.*, t. 44, z. 2, s. 409–415.
- 1989 *Schorzenia ludności prehistorycznej na ziemiach polskich*, Gdańsk.
- 1999 *Materiał kostny z obiektów archeologicznych jako źródło informacji o biostrukturze i zwyczajach dawnych populacji*, [w:] *Szkice prehistoryczne. Źródła-Metody-Interpretacje*, Toruń, s. 285–315.
- Hauser G., de Stefano G. F.
1989 *Epigenetic variants of the Human Skull*, Stuttgart.
- Malinowski A., Wolański N.
1988 *Metody badań w biologii człowieka. Wybór metod antropologicznych*, Warszawa.
- Martin R., Saller K.
1957–59 *Lehrbuch der Anthropologie*, Stuttgart.
- Ortner D. J., Putschar W. G. J.
1981 *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, Smithsonian Contribution to Anthropology, Washington.
- Piontek J.
1996 *Biologia populacji pradziejowych*, Poznań.
- Stolarczyk H., Lorkiewicz W.
1993 *Wysokość ciała ludności na terytorium Polski od neolitu do współczesności*, [w:] *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata*, Słupsk-Poznań, s. 325–340.
- Strzałko J.
1971 *Metody rekonstrukcji wzrostu człowieka na podstawie pomiarów szkieletu*, *PAntr.*, t. 37, s. 295–314.

A. ŚMISZKIEWICZ-SKWARSKA

AN ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF BONE REMAINS FROM THE NEOLITHIC AND THE BEGINNING OF THE BRONZE AGE DISCOVERED AT A CEMETERY IN WILCZYCE, SITE 90, SANDOMIERZ DISTRICT

Among the 10 features uncovered in 2001, there are 6 individual inhumation pit graves, 1 niche grave containing remnants of 3 individuals and a pit probably constituting an unfinished grave pit. The features 1–4, 9 and 11 belonged to the people of the Mierzanowice culture, while 10 and 6 were from the Złota culture.

Feature 1 – Mierzanowice culture. A burial of a man who died at the age of about 20–25 years (*Adultus*). The intravital body height of the individual under study belongs to the category of low. Pathological changes: the crooked spinous processes of cervical vertebrae (C_6 , C_7) could be connected with the observed spinal curvature (scoliosis). Additionally, the shaft of a femoral bone was recorded, belonging to a different individual. The bone collection also included beads made of mussel shell.

Feature 2 – Mierzanowice culture. A burial of an adult individual, probably a woman. The intravital height of the body was about 150.0 cm, which corresponds, in the case of women, to the category of low height.

Feature 3 – Mierzanowice culture. A burial, probably of a man who died at the age of about 40 years (*Maturus*). Among the bone remains of this individual, fragments of an animal bone were identified – probably of a cervical vertebra.

Feature 4 – Mierzanowice culture. A burial, probably of an adult woman. The remnants were discovered in three bone concentrations (A, B, C) which probably belonged to the same individual.

Feature 6 – Złota culture? A burial of an adult individual of unknown gender.

Feature 9 – Mierzanowice culture. A burial, probably of a man who died at the age of about 35–40 years (*Maturus*). The intravital body height was about 158.0 cm and corresponded to the height category of very low. Traces of pathological states: pathological changes at the surface of the ear-shaped pelvis bone, and strong caries in the crown of the left lower molar (M_1).

Additionally, 1 animal bone was distinguished – of a bird.

Feature 10 – Złota culture. A burial of 3 individuals.

Individual I: man (?), aged about 50–55 years (*Maturus*). The values of the indicators point to the fact that the individual had a medium-long skull and a wide forehead. The intravital body height was about 158 cm, which for men corresponds to the height category of very low. Pathological changes: osteoporosis of the shafts of cervical vertebrae (C_2 , C_3), strain changes in the shafts of thoracic vertebrae (ossification of the yellow ligaments, hollows below the articular growth of upper vertebrae) and lumbar vertebrae (flattening of the shafts). At both tibial bones shifts towards the back were observed of the articular surfaces of the knuckles and of the lower

articular surfaces to the frontal surface of the distal end, which is connected with the often assumed squatting position.

Individual II: woman (?), aged about 35–40 years (*Maturus*). The values of the indicators point to the fact that this individual had a medium-long, high and arched skull, a narrow forehead, wide face, medium-high orbital cavities and a medium-wide nose. The intravital body height was about 151.1 cm which corresponds to the height category of low. Pathological changes: dental calculus, an abscess adjacent to the root in the mandible, near M_2 , osteoporosis on the instep bones, unspecific inflammatory changes (*periostitis*) on the shafts of tibial bones and a bony outgrowth (*exostosis*) at the medial bone of the left tibia.

Individual III: A child at the age of about 10–11 (*Infans II*).

Feature 11 – Mierzanowice culture. A burial of a man, an adult. Among the bone remains of this individual there were 2 teeth of a ruminant and a damaged fang of a predator with a whole bored at the height of the neck.

Katedra Antropologii Uniwersytetu Łódzkiego w Łodzi